

Τι να κάνουμε, λοιπόν, σήμερα που το κακό ξαναβγάζει ρίζες; Η μόνη απάντηση είναι μια νέα ηθική της προσωπικής ευθύνης. Είμαι υπεύθυνος για κάθε άνθρωπο που βασανίζεται. Και είμαι υπεύθυνος να αποτρέψω τα αίτια του κακού. Απέναντι στην αδιαφορία για τον πόνο και τα πάθη του άλλου, πρέπει να καλλιεργήσουμε την προσμονή και την ελπίδα ότι δεν θα του γίνει κακό

Το ριζικό κακό στην Ιστορία

► Του ΚΩΣΤΑ ΔΟΥΖΙΝΑ*

ΣΤΟ ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΤΙΚΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ «Shoah» του Κλοντ Λανζμάν, ρωτούν για έναν διασωθέντα «τι πέθανε μέσα του στο στρατόπεδο;». «Τα πάντα πέθαναν» είναι η απάντηση. «Αλλά είναι άνθρωπος και θέλει να ζήσει. Επομένως, πρέπει να ξεχάσει. Ευχαριστεί τον Θεό για ό,τι απέμεινε κι αυτό δεν μπορεί να το ξεχάσει...».

Βρίσκουμε ανάλογες δηλώσεις σε πολλές αφηγήσεις για τα κρεματόρια. Οι επιζήσαντες είναι αμήχανοι, φοβούνται να ξαναφέρουν στη μνήμη εφιάλτες. Οι πράξεις των ναζί ξεπερνούν την ικανότητα της γλώσσας, γράφει ο Τζορτζ Στάινερ, «δεν υπάρχουν λέξεις που μπορούν να εκφράσουν τέτοιο κακούργημα, την κατεδάφιση του ανθρώπου». Τα παθήματα δεν μπαίνουν σε λέξεις, τις ξεπερνούν. Και όπως έλεγε ο Βίτγκενστάιν, «γί' αυτά που δεν μπορούμε να μιλήσουμε, καλύτερα να μένουμε σιωπηλοί».

«Να μη μιλάμε γι' αυτά...». Η σιωπή αποτελεί μια απάντηση αυτών που έζησαν το ριζικό κακό. Εντούτοις, η παράκλησή τους υποκρέωνει εμάς τους μετέπειτα να μιλήσουμε. Γιατί τα πάντα ξεχνούν. Αλλά όχι η γλώσσα. Όταν μπολιάζεται με το ψέμα και το κακό, μόνο η πιο ριζική αλήθεια μπορεί να την αποκαθάρει. «Το Αουσβιτς είναι γύρω μας, είναι στον αέρα», λέει ο Πρίμο Λέβι. Η πανούκλα έφυγε, μα η μόλυνση παραμονεύει: στην απόρριψη της ανθρωπίνης αλληλεγγύης, την κυνική αδιαφορία στα πάθη των άλλων, στη θυσία της σκέψης και της ηθικής στον βωμό της εξουσίας. Πάνω απ' όλα, όμως, «στη ρίζα του κακού βρίσκεται η απονικτική πλημμυρίδα της δειλίας, που μασκαρεύεται ως μαχόμενη αρετή, ως αγάπη προς την πατρίδα, ως πίστη σε μια ιδέα».

ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ δεν μπορούμε να μιλήσουμε ή να τα καταλάβουμε δεν πρέπει, λοιπόν, να ξεχαστούν. Ας ακούσουμε την προσευχή των επιζώντων:

«Εμείς οι διασωθέντες

Σας παρακαλούμε:

Δείξτε μας αργά τον ήλιο σας.

Οδηγήστε μας σημειωτών από αστέρι σε αστέρι.

Αφήστε μας χαμηλόφωνα να ξαναμάθουμε τη ζωή

Αλλιώς, ένα κελάπηγμα πουλιού,

Το γέμισμα ενός κουβιά στη βρύση

Τον κακοσφραγισμένο θα μπορούσαν πόνο μας

Να τον κάνουν να ξεσπάσει κι αφρίζοντας να μας πετάξει μακριά.

Εμείς οι διασωθέντες,

Σφίγγουμε το χέρι σας

Αναγνωρίζουμε το μάτι σας

Όμως μαζί μ'ας κρατάει μια μονάχα ο αποχαιρετισμός,

Ο αποχαιρετισμός μέσα στη σκόνη

Μας κρατάει μαζί σας ενωμένους»

(Νέλι Ζακς, «Ο χορός των διασωθέντων»,
μετάφραση Αγαθοκλή Αζέλη)

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ δεν έχει προηγούμενο, είναι ένα διαβολικό συμβάν που δεν μπορεί να ενταχθεί στην Ιστορία. «Δεν υπάρχει ποίηση μετά το Αουσβιτς», είπε ο Αντόρνο. Αυτό το «μετά» εκφράζει τον χρόνο. Το «Αουσβιτς» τον τόπο. Αλλά δεν είναι τοπωνύμιο. Είναι συνεκδοχή για το απόλυτο κακό. Στη λέξη «Αουσβιτς» ακόμη όλα τα ονόματα του μαρτυρίου: Γκούλαγκ, Καμπότση, Βοσνία, Ρουάντα. Στο Shoah δεν εξολοθρεύτηκε μόνο ένας λαός, αλλά ολόκληρη η ανθρωπότητα. Το κακούργημα είναι οικουμενικό. Γι' αυτό τα δικαστήρια δεν μπορούν να δικάσουν τέτοιους εγκληματίες με την κανονική τους λειτουργία (Χάνα Αρεντ). Το κακούργημα ξεπερνάει κάθε έννοια νόμου, δίκαιου και άδικου. Δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε σε νομικό ή πολιτικό επίπεδο μια ενοχή που είναι πέρα από το έγκλημα και μια αθωότητα που είναι πέρα από το αγαθό.

Οι ναζί αποτελούν *hostis generis humani*: εχθρούς σύμπασας της ανθρωπότητας. Η δημιουργία της κατηγορίας των «εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας» μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελεί την τυπική αναγνώριση του συγκλονιστικού συμβάντος ότι η εξολοθρευση ενός λαού, γραφειοκρατικά οργανωμένη από το κράτος, μίηκε στην Ιστορία. Στα στρατόπεδα, οι άνθρωποι έγιναν περιττοί, καταναλωσιμοι. Ο άνθρωπος έγινε μη άνθρωπος, το πρόσωπο πράγμα. Είναι δυνατό, πλέον, ένα μέρος της ανθρωπότητας να αποφασίσει -ακόμη και δημοκρατικά- ότι ένα άλλο μέρος της πρέπει να εξολοθρευτεί.

Ο μεγάλος Εβραίος φιλόσοφος Εμανουέλ Λεβινάς ήταν εγκλειστος στο στρατόπεδο 1492 έξω από το Ανόβερο μαζί με τον Μπόμπι τον σκύλο. Κάθε πρωί και βράδυ, ο Μπόμπι χαιρετούσε τους φυλακισμένους, πηδούλιαζε γύρω τους και γαβγίζοντας χαρούμενα. «Δεν είναι αξιοσημείωτο», γράφει ο φιλόσοφος, «πως όταν εκατομμύρια χαρακτηρίζονταν ως "μη άνθρωποι", ο Μπόμπι δεν είχε

την παραμικρή αμφιβολία ότι ήταν άνθρωποι». Ο Αϊχμαν, διαχειριστής της τελικής λύσης, υποστήριξε στη δίκη του ότι ακολούθησε πλήρως τον νόμο, υπακούοντας μια παραλλαγή της ηθικής προσταγής του Καντ «κατάλληλη», όπως είπε, «για την καθημερινή χρήση του ανθρωπάκου».

Για τον Ιμάνουελ Καντ, ο άνθρωπος έχει αξιοπρέπεια, είναι αυτοσκοπός και όχι μέσο στα σχέδια κάποιου άλλου. Ο Μπόμπι ήταν, λοιπόν, ο τελευταίος καντιανός στο στρατόπεδο. Ο άνθρωπος, ανεξάρτητα από φυλή ή θρησκεία, βρίσκεται και φαίνεται στο πρόσωπο του άλλου. Ενα πρόσωπο, λέει ο Λεβινάς, που κάθε φορά που γυρίζει σ' εμένα διατάζει «μη με σκοτώσεις, σώσε με, δώσ' μου άσυλο». Τέτοιες φωνές ακούνε οι υψιότες μας όταν αντικρίνουν το πρόσωπο του πρόσφυγα. (<http://www.efsyn.gr/arthro/prosopo-toy-prosfyga>)

ΟΤΑΝ ΜΑΘΑΜΕ ΓΙΑ ΤΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ, το ριζικό κακό έγινε το πιο βασανιστικό πρόβλημα του 20ού αιώνα. Σήμερα προτιμάμε να μιλάμε για αδικία, παραβιάσεις δικαιωμάτων, ανηθικότητα, παρά για το κακό. Αλλά από τον Ιώβ μέχρι τον Καντ, τον Λάμπινιτς και τον Βολταίρο, η ανθρωπότητα διερωτάται πώς το κακό συμβιβάζεται με τον πανάγαθο Θεό ή με την ανεπίστρεπτη ιστορική πρόοδο. Αυτό που ονομάστηκε «θεοδικία» αποτελεί προσπάθεια να βρεθεί κάποια εξήγηση, μια δικαιολογία για το ριζικό κακό και τα αναίτια πάθη. Μετά το Αουσβιτς, η θεοδικία τελείωσε, καθώς και η νομοτελειακή ή εσχατολογική φιλοσοφία της Ιστορίας. Δεν ζούμε σε μια γραμμική πορεία προόδου, όπου το κάθε σήμερα είναι καλύτερο από το χθες.

Είναι, λοιπόν, το Shoah μοναδικό. Πρέπει ταυτόχρονα όμως η σκέψη, η ιστοριογραφία, το δίκαιο να εξετάσουν πώς φτάσαμε στο Αουσβιτς, πώς να αποτρέψουμε την επανάληψη. Βρισκόμαστε σε περιδίνηση μεταξύ Ιερουσαλήμ και Αθήνας, πρόφρασης και γνώσης. Η θεολογία και η φιλοσοφία βασανίζονται από την ανεπάρκεια της σκέψης να προβλέψει και της ηθικής να αποτρέψει το κακό. Οι ναζί έδειξαν πόσο γρήγορα ηθικές συμβάσεις και προσταγές μπορούν να ανααιρεθούν. Οι χιτλερικοί δεν παραβίαζαν τον νόμο: ήταν υπάκουοι, νομοταγείς, πειθαρχημένοι. Εντούτοις, πίστευαν ότι έχουν «ηθικό» καθήκον να εξοντώσουν συστηματικά όσους ανήκουν σε άλλη φυλή.

Υπήρξαν βέβαια άνθρωποι που αρνήθηκαν το κακό με πράξεις ανδρείας και αυτοθυσίας. Αλλά η πλειονότητα των πολιτισμένων Γερμανών ανέχτηκε το κακό. Η «μεταφυσική» ενοχή, όπως την ονόμασε ο φιλόσοφος Γιάσπερς, θα ακολουθεί σαν τη σκιά του τον λαό της φιλοσοφίας.

ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ, ΛΟΙΠΟΝ, σήμερα που το κακό ξαναβγάζει ρίζες; Η μόνη απάντηση είναι μια νέα ηθική της προσωπικής ευθύνης. Είμαι υπεύθυνος για κάθε άνθρωπο που βασανίζεται. Και είμαι υπεύθυνος να αποτρέψω τα αίτια του κακού. Απέναντι στην αδιαφορία για τον πόνο και τα πάθη του άλλου, πρέπει να καλλιεργήσουμε την προσμονή και την ελπίδα ότι δεν θα του γίνει κακό. Ο δημόσιος λόγος πρέπει να χαμηλώσει λίγο για να ακουστεί το αδύναμο κλάμα του ανθρώπου που υποφέρει. Και η δημόσια ζωή να αναδείξει αυτούς που το αφουγκράζονται. Καλούμαστε να ξαναθεμελιώσουμε μια νέα ηθική ευθύνης, φέρνοντας μαζί την προφτεία και τη φιλοσοφία, την Ιερουσαλήμ με την Αθήνα. Και τη σύγχρονη κατηγορική προσταγή: το Αουσβιτς δεν πρέπει να επαναληφθεί και ό,τι μπορεί να οδηγήσει εκεί πρέπει να κόβεται στη ρίζα. Γιατί το μικρό κακό γρήγορα και απρόβλεπτα γίνεται ριζικό. Εδώ κρίνεται το ηθικό πλεονέκτημα όλων μας.

□ (Ομιλία στην εκδήλωση μνήμης της Βουλής στις 27 Ιανουαρίου για τα θύματα του Ολοκαυτώματος)

* Βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ και καθηγητής Πολιτικής και Νομικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου

